

GENİŞ ORTA DOĞU ve KUZEY AFRİKA'DA DEMOKRATİKLEŞME TARTIŞMASI: TÜRKİYE'DEN SİVİL BİR TESPİT

İstanbul Çalışması # 3

İstanbul, Türkiye
25-27 Haziran 2004

Burak Akçapar, Mensur Akgün, Meliha Altunışık, Ayşe Kadioğlu¹

Bu çalışma, sosyal bilimler alanında akademik geçmişe sahip ve dünya politikalarının yeni dinamiklerine ve demokratikleşmenin lügatı ve uygulamasına aşina olan dört kişinin görüşlerini temsil etmektedir.

Bu çalışmanın yazarları Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika (GODKA) bölgesinde demokratikleşme yönünde değişime ihtiyaç olduğuna kanidirler. Bu ihtiyacın reddedilmesi gerçekçilik dışıdır.

Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki en son demokratikleşme ve reform tartışmalarında bir ikilem, bölgede demokratikleşme girişimini ön saflara ittiren ülke olan ABD'nin Orta Doğu'da anti-amerikancılık dalgasından zarar görmesidir.² Iraklı tutukluların işkence görüntüleri bölgede anti-amerikancılığı daha önce görülmedik derecelere taşımıştır. Böyle bir ortam Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da (GODKA) meşru demokratikleşme tartışmalarını engellemektedir. Buna rağmen, bölgede demokratikleşme gereksinimi ortada olduğu gibi gittikçe de takdir ediliyorken; konu kendi yararları bazında irdelenmelidir.

¹ Yazarlar Sanem Güner ve Sabiha Senyücel'e değerli desteklerinden dolayı teşekkür ederler. Çalışmada yer alan görüşler sadece yazarlarındır ve her hangi bir hükümet veya kurumla ilişkilendirilemez, veya mal edilemez.

² Pew Global Attitudes Projesi tarafından yapılan en son araştırma: *Irak Savaşından Bir Yıl Sonra: Avrupa'da Amerika'ya olan Güvensizlik Her Zamankinden Daha Yüksek, Müslüman Öfkesi Devam Ediyor*. 16 Mart 2004'te açıklandı, <http://people-press.org/reports>

GODKA bölgesine ilişkin girişimler uluslar arası terörizmin ilacı olarak demokratikleşmeyi bölgede özgür bırakmak ve sürdürülebilir hale getirmek arzusuyla ortaya çıkmıştır. Bu şekilde algılanan bir demokratikleşmenin etkili bir araç olacağı yoruma açık bir sorudur. Buna rağmen demokratikleşme halen kendi yararı için desteklenmelidir.

Diğer yandan, demokrasiyi öne çıkarma çalışmaları GODKA bölgesiyle sınırlandırılmamalıdır. Rejimlerin kazanılmış menfaatlerine uygun olarak yargılanması algısı GODKA'daki demokratikleşme itirmesinin de inandırıcılığına zarar verecektir. Ayrıca, bölgedeki her demokratikleşme projesi BM Anayasası'nda belirtilen prensiplere ve uluslar arası kabul edilmiş araçlara uygun olmalıdır. Her tür askeri müdahaleyi dışlamalıdır.

Demokrasinin kargaşa ve kaostan yaratılabileceği önermesi asılsızdır. Bölgede demokratikleşme nihayi istikrar niyetini takip etmelidir. Bu sadece bölgesel ya da küresel bir çıkar değil, aynı zamanda kökten bir insani önceliktir. İlerleme ve istikrar arasında algılanan çelişki engellenebilir ve etkili ve tutarlı politikalar ve bölgesel ve bölge dışı güçlerin uluslar arası kökten normlara uymasıyla üstesinden gelinir. Meşruluk ve ahlaki taban değişimin inanılır savunucusu olmak adına korunmalıdır.

Demokratikleşme, bir ülkenin uyması gereken kriterler olarak tanımlanabilecek çıpalarla (referanslarla- benchmarking) desteklenmelidir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin siyasi kriterleri olan Kopenhag Kriterleri'ne adapte olma ve uyum sağlama deneyimi bu yöntemi başarıyla gösteren bir örnektir.

Türkiye Avrupa Birliği tam üyeliğini 1963 yılından beri kovalamaktadır. Özellikle Aralık 1999'daki Helsinki Zirvesi'nde aday ülke olarak değerlendirilmesinden sonra, tam üyelik siyasal gündeminin en büyük maddesi olmuştur. 3 Kasım 2002'deki ulusal seçimlerde Adalet ve Kalkınma Partisi zaferinden sonra, Türkiye Parlementosu, daha önce belirtilen çıpaya (referans noktasına) ulaşabilmek için, diğer değişikliklerin yanında sekiz ana yürütme reformu paketi geçirmiştir.

Türkiye örneği reform için içten ve dıştan gelen etkilerin birleştirilmesinin önemini açıkça göstermektedir. Türkiye'nin 1946'da çok partili düzene geçmesi içsel taleplere ve değişikliklere olduğu kadar dışsal değişimlere ve dürtülere verilen bir tepkidir. Benzer olarak, Türkiye'de son on yılda reformların yoğunlaşması da içsel ve dışsal baskılara verilen bir tepkidir. Sonrakiyle alakalı olarak, Türkiye'nin AB üyeliği reform için açık bir dürtü sağlamış ve içindeki koalisyonları bu amaçla harekete geçirmiştir. Bu Türkiye'nin, başarıları ve başarısızlıklarıyla, bölgedeki ülkelerle paylaşabileceği bir deneyimdir.

Aslında, alandaki reformcular bu sürecin sonuçlarını yakından takip etmektedirler. Bir yandan, başarılı reformlar bölgedeki reformculara hem esin kaynağı hem de örnek olmaktadır. Diğer yandan, Türkiye AB'den bir red daha alırsa, şüphesiz bu 'medeniyetler çatışması' tartışmasını güçlendiren bir kanıt olarak suistimal edilecektir. Türk deneyimi bu kötümser ve dışlamacı hipotezi yıkma potansiyeline sahiptir. Medeniyetler Çatışmasının kendi kendini gerçekleştiren bir kehanet olmasıyla, Türkiye-AB ilişkilerinin ilerlemesi Müslüman Dünyası'nda reform için önemli bir örnek olmuştur.

Türkiye ve Bölgede Demokratikleşme

Türkiye'nin Büyük Ortadoğu girişimine kamuoyunda ilk desteği ABD Başkanının Güney Carolina Üniversitesi'ndeki konuşmasında girişimi başlatmasından kısa süre sonra geldi. 12 Mayıs 2003'te Bulgaristan Bourgas Free Üniversitesi'ndeki konuşmasında Dışişleri Bakanı Abdullah Gül 'alakalı bütün tarafları bu girişimi dikkatlice incelemeye ve üstünde iyi niyetle çalışmaya sevk etti'.³

Türkiye Hükümeti'nin Orta Doğu'da demokratikleşmeyi ve iyi yönetişimi vurgulaması 'Büyük Orta Doğu' girişiminden öncesine dayanmaktadır. Bu fikrin ilk örnekleri Türk görevlilerin 'Medeniyetler Çatışması' argümanına olan tepkileridir. Türk tarafın düşüncesinin medeniyetler çatışmasına karşı duran bir pozisyondan Müslüman dünyanın karşılaştığı zorlukların üstesinden gelmek için aktif bir politikanın sahipleniliğine doğru geliştiği görülmektedir.

Aktif bir politikaya doğru asıl dönüm noktası 28 Mayıs 2003'te Tahran'da düzenlenen İslam Konferansı Örgütü Dışişleri Bakanları Toplantısında Dışişleri Bakanı Gül'ün Müslüman liderlere 'önce kendi evimizi düzene koyalım'⁴ çağrısıyla geldi. Gül bu fikri devam eden konuşmalarında, İstanbul'daki İktisadi Araştırmalar Vakfı ve 22 Haziran 2003'deki Ürdün'deki Dünya Ekonomik Forumu Olağanüstü Toplantısı'ndaki de dahil olmak üzere genişletti.

Her iki toplantıda da yapılan bu konuşmalar Helsinki sürecinde ortaya atılan ve AGİT'te bütünlenen bölgesel işbirlikçi güvenlik yapılarına Türkiye'nin bakışını detaylı şekilde sunmasından dolayı önemliydi. Buna rağmen, Türkiye'nin Büyük Ortadoğu'da demokratikleşme ve kalkınma sorununa getirdiği en geliştirilmiş ifade Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Harvard Üniversitesi'ndeki konuşmasında ortaya konmuştur.⁵

³ <http://www.mfa.gov.tr/groupa/ai/middleeast.gul.htm>

⁴ *Radikal*, 29 Mayıs 2003.

⁵ "Orta Doğu'da Demokrasi, Avrupa'da Çoğulculuk: Türk Görüşü" başlıklı konuşmanın tam metni için: <http://www.mfa.gov.tr/Harvard.htm>

Bazı Arap medya organlarında da yayınlanan konuşma, demokrasinin bu coğrafyada ne uygulanabilir ne de istenebilir olduğunu öne süren sözde Orta Doğu *ayrımcılığına* cepheden bir saldırı başlattı.⁶ Erdoğan Müslüman dünyasına ve Orta Doğu'ya seslenerek 'Demokrasi belli bir toplumlar grubuna özel değildir. Demokrasi evrenseldir ve günümüzün gerekliliklerindedir' görüşünü tanıtmaya davet etti.

Başbakan aynı zamanda Batı Dünyası'na da seslenerek Müslüman Dünyasını açık yüreklilikle dinlemelerini ve değişimi iyi bir örnek olmak yoluyla desteklemelerini istedi. Başbakan 'Çağdaş değerleri temsil eden toplumların en büyük gücü yarattıkları çekimdir' diye belirtti. Başbakan Erdoğan aynı zamanda 'Batı dünyasının daha adil bir küresel düzen oluşturmak ve medeniyetler arası uyum aramak konusundaki özel sorumluluğunu' hatırlattı.

Bölgesel ülkelere gönderilen mesajların yanında, Türkiye bölgesel sahiplenme, (değerleri) empoze etmekten kaçınma, tutarlılık ve derecelilik gibi prensiplerde Batılı forumlarda ısrarcı davrandı. Türkiye aynı zamanda G-8 girişimi olan *Büyük Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bölgesiyle İlerleme ve Ortak Gelecek için Ortaklık*'a da somut destek verdi. Sea Island'daki G-8 zirvesinde Türk Başbakan Türkiye'nin G-8'in demokratikleşme projelerine (tam adıyla Demokrasi Destek Diyalogu) sponsor ortağı olacağını duyurdu.

Türkiye aynı zamanda bölgede barışın oluşturulması için çözümlenmesi elzem olan Arap-İsrail Sorunu konusunda yüksek seviyede açık bir diplomasi takip etmektedir.

GODKA aynı zamanda Türk medyasında ve akademide de oldukça tartışılmaktadır. Yüzeysel olarak ifade edilen görüşlerin büyük çoğunluğu, Irak gibi açık bir deneyimi örnek sunarak, bölgeye dışardan müdahaleye karşı gelmektedir. GODKA empoze edilen bir girişim gibi görüldüğü sürece, Türkiye'de kamuoyunun açıkça bu girişime karşı çıkacağı kuvvetle muhtemeldir. Buna rağmen, büyük bir çoğunluk da bölgede değişimin gerekli olduğunu ve demokratikleşmenin arzulandığını belirtmektedir.

⁶ Arap Medyası tepkileri için, 18 Şubat 2004 *Bahreyn Tribune*; 24 Şubat 2004 tarihli *Sudan Vision*.

Türkiye'nin komşularını bir barış, refah ve demokrasi bölgesine dönüşmüş olarak görmekte açıkça karı vardır. Büyük çoğunluğu Müslüman olan seküler bir sistem olarak, 1946'dan beri bir demokratik deneyime, 1980lerden beri ekonomik bir değişime ve Avrupa ve ABD'yle uzun kurumsal bağlara sahip olarak, Türkiye tartışmaya katkı yapabilecek çok şeye sahiptir.

Tartışma Nedir?

ABD'nin bölgedeki siyasal strateji değişikliğinden sonra GODKA'daki siyasal, ekonomik ve sosyal reform gerekliliği uluslar arası gündeme taşındı. Başlangıçta Bush Yönetimi'nin 11 Eylül saldırılarına verilecek cevabın sadece askeri yöntemlerle olacağını belirtmesine ve terörizmin temel sebeplerinin tartışılmasına karşı çıkmasına rağmen, askeri strateji kısa süre sonra en azından söylem olarak politik ve sosyoekonomik bir stratejiyle desteklendi.

Yeni strateji ABD'ye karşı ana tehlike kaynaklarını Fas'tan Pakistan'a uzanan bir coğrafya olarak tanımladı. ABD'nin bölgesel müttefiklerinin vatandaşlarının da El Kaide saldırılarında ve El Kaide içinde yer alması Washington'u diğer amaçların üstünde dünyanın bu stratejik bölgesinde istikrarı öncelikli kılma politikasını tekrar düşünmeye sevketti.

Buna uygun olarak, yeni görüş GODKA'nın sosyoekonomik ve siyasal krizlerden mağdur olduğunu ve bölgedeki rejimlerin modernleşme ve küreselleşmenin zorunluluklarını yerine getirmede de zorlukları olduğunu belirtir. Buna bağlı olarak bu siyasal, sosyal ve ekonomik krizin bölgede köktencilığe ve anri-amerikancılığa dönüştüğünü savunur.

Bu zorlukları aşmak için, ABD, GODKA'yı, bölgede demokrasiyi desteklemek ve sosyal ve ekonomik reformu öne çıkarmak yoluyla, değiştirmek adına yeni bir strateji başlattı. Bu yüzden ABD Başkanı Bush'un 'ileri dönük özgürlük stratejisi' olarak tanımladığı (olgu), sonuç olarak ekstremizmin cazibesini yok etmeyi amaçlar.

ABD Hükümeti yeni politikasını farklı girişimler ve ana konuşmalar yoluyla açığa çıkarmaya başladı. Önümüzdeki 10 yılda ABD- Orta Doğu Serbest Ticaret Alanı önerisi ve Aralık 2002'deki Orta Doğu Ortaklık Girişimi bünyesinde destek programları daha kapsamlı bir politika geliştirmek adına yapılan girişimlerdi.

Bu girişim Kasım 2003'te Ulusal Demokrasi Desteği'nin (National Endowment for Democracy) 20. yılında ABD Başkanı tarafından geliştirildi ve 2004'teki State of Union konuşmasında daha da genişletildi. En son olarak da, G-8 Zirvesi için hazırlanan ve *Al-Hayat* Gazetesinde 13 Şubat

2004'te yayınlanan çalışma kağıdı Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın 2002 ve 2003 Arap İnsani Kalkınma Raporları'nda belirtilen 'eksikliklere' dayandırıldı.

Bu yüzden, taslak plan bilgili bir toplum kurarak ve ekonomik fırsatları genişleterek demokrasiyi ve iyi yönetişimi öne çıkarmak için önlemler içermektedir. Çalışma kağıdı gelişmiş ülkeleri, seçimleri gözlemleyebilecek bağımsız seçim komisyonları kurup güçlendirmede, yasal reformları tartışmak üzere parlamenter değişimlerinin sponsoru olmada ve seçimle görev alınan pozisyonlarda çalışmak isteyen kadınların desteklenmesi konusunda desteğe çağırdı. Plan aynı zamanda bölgedeki sivil toplum kuruluşlarının direk olarak finanse edilmesinin demokrasinin ön plana çıkarılması için gerekliliğinin altını çizdi.

Bu taslak girişim oldukça çelişkili bulundu. Reform girişiminin bölgedeki ülkelerin farklılıklarını göze almadığını ve reformun dışarıdan empoze edilemeyeceği savunuldu. Daha da önemlisi, bu girişim Arap-İsrail Sorununu ele almadığı için eleştirildi. G-8 Zirvesinde kabul edilen sonuç bu eksiklikleri büyük ölçüde iyileştirmiş gibi görünüyor.

Son yirmi yılda ABD stratejisinin pek çok kısımları bölgesel ve bölge dışı oyuncuların gündemlerinde çoktan yer aldı. Avrupa Birliği 1995 Barselona Süreciyle bu konuda en erken çabalardan birini başlattı. Avrupa-Akdeniz Ortaklığı (AAO) girişimi, resmi olarak bildirildiğinden beri, Soğuk Savaş sonrası dönemde AB'nin karşılaştığı, göç, uyuşturucu ticareti, insan kaçırımları, organize suçlar ve yasadışı ticaret gibi, yeni güvenlik tehditlerinin incelenmesine dayandırıldı.

AAO AB'nin güney komşu bölgesinde bir refah, istikrar ve barış alanı oluşturmayı amaçladı. Fakat bu girişim, Arap-İsrail Barış sürecindeki sorunlar yüzünden önemli derecede yıpratıldı.

Yakın zamanda AB 'Yeni Komşuluk Politikası'⁷ adında ilişkiler için yeni bir çerçeveyi öngören ve Güney Akdeniz'deki ülkeleri kapsayan yeni bir girişim başlattı. Bu yeni politika hukukun üstünlüğü, iyi yönetişim, insan haklarına saygı, iyi komşuluk ilişkilerinin öne çıkarılması, pazar ekonomisi ve sürdürülebilir kalkınma tabanında yeni bir 'imtiyazlı ilişki'yi öne çıkardı.

⁷ http://europa.eu.int/comm/world/enp/index_en.htm

Bu yeni politikada, AB, siyasal, ekonomik ve kurumsal reformları uygulamalarda etkili olduğunu gösteren ülkelere olumlu menfaatler sağladı. AB'nin bu yaklaşımın asıl faydası ortak ülkelerde öncelikler sıralamasının tanımlanması ve çıpalama (referans alma) sürecinde yer almak için bir Eylem Planı hazırlamasıdır.

Buna rağmen, AB'nin karşılaştığı zorluk demokratikleşmeyi başlatmayı ve sürdürmeyi üyelik süreci olmadan çıpalama (referans alma) yöntemiyle sağlamaya çalışmasıdır. Ayrıca, AB politikaları sadece Akdeniz coğrafyasıyla sınırlıdır. Körfez Bölgesi için geliştirilen politikalar kısıtlanmıştır. Bu bağlamda sadece İran'a yönelik bir AB politikasından bahsedilebilir. Bu politika 'eleştirel bir diyalogdan' 'yapıcı bir diyaloga' dönüşmüştür. Bu politikalarla, AB İran'la ilişkilerde bulunarak reformcuları destekleyebileceğini ve insan haklarını iyileştirebileceğini öne sürmüştür.

Benzer olarak, AGİT ve NATO da 1990larda Akdeniz girişimlerini başlatmışlardır. AGİT'in Akdeniz politikası daha çok insan hakları sorunsallarına yoğunlaşırken, NATO bölgedeki ülkelerle güvenlik diyalogunu ve işbirliğini geliştirmeyi ummuştur.

Daha da önemlisi, reform bölgesel oyuncuların da gündeminde yer almıştır. 1980lerde ve 1990larda reform girişimleri olmuştur. Bölgesel ülkeler, Doğu ve Orta Avrupa'dan gelen demokratikleşme dalgasının etkisine uyum sağlamak zorunda kalmışlardır.

Avrupa'daki değişim etkilerinin gösterilmesinin yanı sıra, çift kutupluluğun sona ermesi ve Körfez Savaşı'nın siyasi düşüşü reform için olanaklı bir ortam yaratmıştır. Ayrıca, son yirmi yılda içsel yönetim krizleri de siyasal ve ekonomik reform politikalarını hayatta kalmak adına serbest bırakmıştır. Ürdün'de, Kuveyt'te ve Fas'ta seçilmiş hükümetlerinin yönetime gelmesi ve bölgedeki diğer ülkelerde daha kısıtlı demokratikleşme çabaları, ulusal ve yabancı ortamların (context), otoriter rejimlerin demokratikleşmeye doğru açılma yönündeki beklentilerini artırmıştır.

Bu erken çabalar kısa süreli olmuş ve 1990larda pek çok örnekte geri çevrilmiş ya da askıya alınmıştır. Arap-İsrail barış sürecindeki problemler ve Cezayir İç Savaşı rejimler tarafından politik liberalleşmedeki kısıtlı çabaların askıya alınmasını doğrulamak için kullanılmıştır.

Daha da önemlisi, dış güçler, özellikle de ABD, istikrar konusundaki endişeleri paylaşmış ve siyasal reformu lügatlarından çıkarmışlardır. Yine de, bu çekingen erken reform girişimlerinin bir önemli sonucu bölgedeki reformcu potansiyeli özgür bırakması olmuştur. (Reformcu potansiyelin özgür kalması) Siyasal muhalefetin ödediği yüksek bedele rağmen, gelişmesine yol açmıştır.

İranlı reformcular halen demokrasi ve insan haklarına saygı için bastırmaya devam etmekte ve medya dahil farklı araçlar kullanarak seslerinin duyurmaya çalışmaktadırlar. Ürdün ve Kuveyt'teki parlamentolar güçlerini daha da sağlamlaştırmak için oldukça etkili olmaya başlamışlardır. Bahreyn, Suudi Arabistan ve Suriye vatandaşları reform için dilekçeler toplamışlardır.

Şubat 2004'te 1000den fazla Suriyeli entellektüel Başkan Beşir Esad'ı siyasal reformları uygulamaya çağıran bir dilekçe imzaladılar. Bu tür baskılar Bahreyn, Kuveyt, Fas, Katar, Yemen ve daha kısıtlı olarak Mısır, Ürdün ve Suudi Arabistan'da yeni reform dalgalarına yol açtı.

Bireysel olarak bu ülkelerde gösterilen çabaların yanında, bölge çapında hükümetler ve sivil toplum bazında da bazı girişimler de gelişti. Ocak 2004'te Yemen'de gerçekleşen *Hükümetler Arası Demokrasi, İnsan Hakları ve Uluslararası Ceza Mahkemesinin Rolü Konferansında* demokrasiyi ve insan haklarını ilerletmek için sivil toplumun önemini vurgulayan San'a Deklarasyonu üretildi.

Mart 2004'te Mısır'da İskenderiye Kütüphanesi toplantısında, Arap dünyasından pek çok sivil toplum kurumu reformun gerekli ve acil olduğunu belirten *İskenderiye Deklarasyonuna* imza atmışlardır. Deklarasyon konuşma ve örgütlenme özgürlüklerinin kısıtlamalarının kaldırılmasını, yargı reformunun başlatılmasını, otoritenin yürütmeden seçilmiş meclislere geçirilmesini ve acil yasaların tamamlanmasını talep etmiştir.

Bu dışsal ve bölgesel baskılara tepki olarak, 23 Mayıs 2004'te Tunus'ta toplanan Arap Birliği Zirvesi bölgesel siyasal ve demokratik reformlar için 13 maddelik bir emsal kabul etmişlerdir. Arap Birliği bildirisi daha geniş siyasal özgürlüğü, iyi yönetişimi ve saydamlığı, sivil özgürlükleri ve insan haklarını, kadın haklarını ve yargı reformunu aciliyetle talep etmiştir.

Bazı ülkelerin değişime karşı taahhütleri henüz denemeye açıktır. Bahreyn'deki dilekecilerin tutuklanmasının gösterdiği gibi, bazı engellerin olacağı açıktır. Buna rağmen, reform süreci başladığında kendi dinamiklerini yaratacağı beklenmelidir.

Haziran 2004'te, bölgeden gelen 100den fazla sivil toplum aktivisti, gazeteci ve siyasal parti yeleri *Doha Demokrasi ve Reform Deklarasyonu* için Doha, Katar'da buluştular. Deklarasyon Arap ülkelerini demokratik anayasalar kabul etmeye, zgr, adil ve düzenli seçimler düzenlemeye, yürütmenin gücüne sınırlar koymaya, örgütlenme ve ifade etme özgürlüklerini garanti altına almaya ve kadınların siyasal hayata tam katılımını serbest bırakmaya çağırdı. Ayrıca Arap Hkmetlerinin konu hakkındaki ilerlemelerini gözetlemek için bir organ oluşturmayı önerdi. Deklarasyon, 'reformdan önce Filistin sorununun çözümünün gerekliliğin arkasına saklanmanın engelleyici ve kabul edilemez' olduğunu belirtti.

G-8 toplantısında kabul edilen deklarasyonun bölgesel ülkeler ve AB tarafından ortaya getirilen endişelere yönelmesi destek vericidir. G-8 Deklarasyonu '*Gelecek Forumu*' nun oluşturulmasıyla projeyi uzun vadede kurumsallaştırmayı amaçlamaktadır. '*Gelecek Forumu*' reform sürecinde iş dünyası ve sivil toplum liderlerinin katılımıyla bakanlar düzeyinde düzenli toplantılara bir ereve oluşturacak, *Mikrofinans Girişimi*, bölgesel *Fonlar Ağı* ve *Demokrasi Destek Diyoluğu* sayesinde sivil bir etkileşim sağlayacaktır. Ayrıca, G-8'in *İlerleme ve Ortak Gelecek için Ortaklık Bildirgesi* Filistin probleminin BM Gzenlik Konseyi 242 ve 338 numaralı kararları ve Yol Haritası temelinde çözülmesinin de altını çizmektedir.

14-18 Haziran 2003'te İslam Konferansı rgtnn İstanbul'daki Bakanlar Toplantısında reform ihtiyacı yeniden ifade edilmiştir. *İstanbul Deklarasyonu* İslam Konferansı rgt lkelerinin ortak olarak 'demokratik uygulamaların temsili niteliğini güçlendirme' amacını belirtmiştir.

Egemenlik söyleminden ayrı olarak, hükümetler 'bölgenin içinden gelmesi gereken' reform için karşılıklı desteğin olasılığının önemini belirtmiştir. İslam Konferansı Örgütü ortaklaşa çerçeve için yöntemler geliştirecek bir kurum olarak tasarlanmıştır. Örgütün tarihinde ilk defa bir Genel Sekreterin seçilmesi bu yolda önemli bir adım oluşturmaktadır.

Bizim Demokratikleşme Görüşümüz

1970lerin ortasında bir demokratikleşme dalgası Portekiz’de özgür bırakıldı ve Yunanistan’a, İspanya’ya ve Latin Amerika’ya yayıldı. 1980lerin ortasında, Filipinler’i, Güney Kore’yi ve Tayvan’ı kucakladı. 1989’da Berlin Duvarı’nın yıkılmasından sonra, düzenli aralıklarla liderlerin özgür ve rekabetçi seçimine dayalı bir hükümet sisteminini öngören bu demokratikleşme dalgası Sovyetler Birliği’ne ve Doğu Avrupa’ya da yayıldı. Orta Doğu’da ve Kuzey Afrika’da demokratikleşme süreci başka bir dalga olmayı halen vaat ediyor.

Kurumsallaşma/ Katılımcılık: Orta Doğu’da ve Kuzey Afrika’da demokratikleşme kurumsallaşma ve katılımcılık ekseninde görülmelidir. Kurumsallaşma hukukun üstünlüğünü kapsar. Bu durumda oyuncular, ulusal elitin atanmış temsilcileridir. Geniş olarak devletin devamlılığı ve güvenli varlığı konusuyla alakalıdır. Kurumsallaşma anayasal özgürlüklerin oluşturulmasına ve sürerlik kazanmasına giden yolu oluşturur ve çoğunluğun zulmünü engeller. (tyranny of majority)

Ayrıca katılımcılığın temsil etmeyle alakası vardır. Çoğunluğun tercihleriyle alakalıdır. Bu bağlamda oyuncular, yani parlamento üyeleri ve siyasal partiler, ulusal elitin seçilmiş temsilcileridir. Siyaset seçim sandığından başka katılım yolları da içerdiğinden, sivil toplum kuruluşları da bu bağlamda önemlidir.

Aslında demokrasi kurumsallaşma ve katılımcılık süreçleri arasında bir ‘yaşama biçimi’dir (modus vivendi). Kurumsallaşma öncesinde katılımcılık mutlaka demokrasiyle sonuçlanmaz. Kurumsallaşma ve katılımcılık beraber var olmalıdır.

Anayasal özgürlüklerin oluşturulması liberal bir demokrasinin olmazsa olmazıdır. Bu tür özgürlüklerin oluşmasından önce seçimler yoluyla katılımcılığın görüldüğü durumlarda, sonuç liberal olmayan bir demokrasi olacaktır.⁸ Bu tür bir görüş alttan gelen sabırsız demokratikleşme talepleri için yanılsatıcı olabilir. Buna rağmen, bu görüş bölgede sürdürülebilir demokrasi için ‘geçiş süreci’nde hayata geçirilebilecek tavsiyelere de sahiptir.

⁸ Fareed Zakaria, *Özgürlüğün Geleceği: Evde ve Dışarda Liberal Olmayan Demokrasi*, New York, Londra: W. W. Norton and Company, 2003.

Kurumsallaşma ve katılımcılık arasında bir çelişkiyi ve aralarında sekanslar oluşturma gerekliliğini vurgulamak yerine demokratikleşme sürecinde bu iki boyutun ortak varoluşuna odaklanmalıyız. Ortak yaşam parametreleri her toplumda farklılık gösterecektir. Evrensel demokratik minimumlar, anayasal özgürlüklerin kurumsallaşma (yoluyla), özgür ve rekabetçi seçimlerin işlenmesi ve sivil toplumsal örgütlerle siyasal partilerin arasında işlevsel kanallar oluşturulması yoluyla elde edilmesini ve güvenliklerinin sağlanmasını içerir.

Parlamento/ Sivil Toplum: Anayasal özgürlükler elde edilmeden demokrasinin katılımcı boyutunun zorlanması alttan gelen diktatörlük korkularıyla yüküdür. Alttan gelen diktatörlükler sadece Orta Doğu'ya özgü değildir. Bilakis, Avrupa'da oluşturulmuşlardır. Avrupa'daki faşizm ve nasyonal sosyalizmin deneyimlerinin de kesin olarak gösterdiği gibi alttan gelen dalgalar her zaman demokratik olmak durumunda değildir.

Sivil toplumdan gelen bu dalgaların demokratik bir açılmaya sebep olması için, işleyen bir siyasi ortam oluşmalıdır. İşleyen bir siyasi ortam, etkili siyasi partileri olan güçlü bir parlamento olarak açıklanabilir. Orta Doğu'da önemli olan sivil toplum kuruluşlarının çoğaltılması değil, sivil toplum kuruluşları ve parlamento arasındaki iletişim kanallarının güçlendirilmesidir. Sonuç olarak, bölgedeki demokratikleşme girişimleri sivil topluma olan inancı artırırken parlamentoyu da güçlendirmelidir.

Sivil toplum veya kadınların güçlendirilmesi gibi kaçış sözcüklerle demokratikleşme yanıltıcıdır. Aslında, kadınların güçlendirilmesine konusuna (gereğinden) fazla bir odaklanma, Avrupa'da üretilmiş bir imajı kullanarak Orta Doğu'yu şekillendirmekte (stereotype), Oryantalist bir bakışı temsil etmektedir. (Bu yaklaşım) Mısır'da İngiliz sömürgeci feminizminin yeniden ortaya çıkmasıdır. Mısır'da kadınların örtülerden çıkmasının en ateşli savunucuları da kendi sömürgeci hırslarını doğrulamaya çalışan sömürgeci İngiliz erkekleriydi. (Aynı İngiliz erkekleri) Mısır'da kadınların örtülerden çıkmasını savunurken, İngiltere'de kadınların oy hakkı taleplerine karşı çıkıyorlardı.

Orta Doğu'da demokratikleşmeyi kadınların acınası pozisyonu bahanesiyle ittirmeye çalışan Amerikan yönetici eliti, ABD'de güçlü ve kökten kürtaj karşıtı söylemler üretirken, bu tür feminist iddialara ses kazandırmak gibi bir meşruluğa sahip değildir. Feminist lügatını ülke dışında kullanırken ülke içinde feministlerle mücadele edemezsiniz. Bölgedeki kadınlar erkeklere tabidir ve asıl sorun olan budur. Buna bağlı olarak, her tür demokratikleşme projesi kadınları kendi taleplerini dile getirmek konusunda güçlendirmelidir.

Empozisyona Karşı Çıpalama: Demokratikleşmenin bölgede anahtarı empoze edilmiş olmamasıdır. Yine de dışarıdan 'desteklenebilir'. Bölgedeki her ülkede demokratikleşme ihtiyaçları farklıdır. Bu durumda demokratikleşme projesinin amacı yukarıdan empoze edilmemeli, fakat insanların kendi özel durumlarına uyabilecek projeler önermeleri için kanalların açılmasına destek olmalıdır.

Bunu yapmak için, kurumsallaşma ve katılımcılık arasında bir denge, hatta bir '*yaşayan model*' oluşturulmalıdır. Bu yaşayan model Batı Avrupa'da gelenek yoluyla bulunmuştur. Diğer taraftan, 1990larda Orta ve Doğu Avrupa'da demokratikleşme deneyimi, AB, Avrupa Konseyi, AGİT ve NATO gibi uluslararası örgütler tarafından desteklenmiştir. Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da yaşayan bir modelin yaratılması ve sürdürülmesi ancak bu tür uluslararası kurumsal mekanizmalarla mümkündür.

Tavsiyeler

Yukarıdaki çerçeveyi göze alarak, takip eden önlemleri öneriyoruz:

1. Bölgede demokrasinin yeşermesi için, misafirperver (hospitable) bir bölgesel çevre yaratılmalıdır.

a. Bu, en önce, Filistin probleminin çözümünü gerektirir.

Arap-İsrail uyuşmazlığı bölgedeki otoriter yapının sürmesi için gerçek neden olmayabilir. Fakat, militanlaşmanın parlamasına yardım etti ve bölgedeki hükümetler tarafından reform yapmamak için bir bahane olarak kullanıldı. Ayrıca, reform gündemi olan bölge dışı oyuncuların inanılabilirliğine zarar verdi. Bu yüzden, Haziran 2004 G-8 Zirvesinin bu geri dönüşü olmayan konunun çözümü konusundaki sonuçlarını destekliyoruz.

b. Misafirperver (hospitable) bir çevrenin yaratılması için, tamamen egemen, toprak bazında dokunulmaz ve demokratik Irak'a barışçıl bir geçiş kati bir gerekliliktir.

Irak şu an Haziran 2004 sonuna kadar egemenliğe sahip çıkan bir geçici hükümete sahiptir. Bu hükümetin, bütün Iraklı toplumun ortak çıkarlarına hizmet eden ve meşruluğun kaynağının tamamen Iraklı topluma ait olduğunun bilincinde olduğunu kanıtlamasını umuyoruz.

Uluslararası toplum, Irak'ı bu zor geçiş sürecinde desteklemelidir. Bu hem ahkali bir zorunluluk hem de bölgesel barış ve istikrara bir yatırımdır. Bu durumda, BM Güvenlik Konseyi'nin oybirliğiyle onayladığı 1546 sayılı kararı ve komşu ülkelerin ortak girişimlerini destekliyoruz. Önümüzdeki aylarda BM'nin Iraklılara kurumlar oluşturmada ve seçim hazırlıklarında destekte etkili bir rol oynayacağını umuyoruz.

- c. Bölgede demokrasinin yaratılması ve sabitlenmesine yol açacak bir ortamın oluşması için bütün kitle imha silahları programlarının ve fiziksel kapasitelerinin yok edilmesi gerekmektedir.

Bunu başarmak için, silahlanmanın (proliferation) temel nedenlerini ve bölgedeki ülkelerin meşru güvenlik endişelerini dikkate alarak, yaptırım olmayan önlemleri tavsiye ediyoruz ve silahsızlanma rejiminin (Non-Proliferation Treaty) daha da sabitlenmesini öneriyoruz.

2. GODKA'da demokratikleşme daha önce bahsedilen kurumsallaşma ve katılımçılık arasında *yaşayan bir modelin* oluşturulmasını ve sürdürülmesini özellikle gerektirir.

Batı Demokrasilerinde böyle yaşayan modeller devlet gelenekleri ve meşru siyasi hareket ve söylemin toplumsal uzlaşması yoluyla sürdürülmektedir. Demokratik devlet gelenekleri ve toplumsal uzlaşması olmayan Doğu ve Orta Avrupa ülkeleri demokratikleşmeyi ve geniş anlamda demokratikleşmeyi sabitlemeyi dışardan gelen desteklerle başardılar.

AB, NATO, Avrupa Konseyi ve AGİT gibi uluslararası oyuncular bu süreçte önemli roller oynadılar. Dışarıdan gelen uyarıların yararlarına verilebilecek çağdaş bir diğer örnek de Türkiye'nin sabitlenmiş bir demokrasiye doğru ilerlemesidir. GODKA ülkelerinde dışardan dahil olmaların demokrasiyi başlatmak ve sürdürebilmek için gerekli olacağına inanıyoruz. Dışardan gelen uyarılar aşağıdakileri sağlamalıdır:

- a. **Çıpalama:** Çıpalama işleminin üç boyutu olmalıdır.

- i. Öncelikle, AB'nin Kopenhag Kriterleri gibi aday ülkelerde demokratikleşmeyi desteklemek adına başarılı olanlar gibi, **çıpalama kriterleri evrensel prensiplere dayandırılmalıdır.**

- ii. İkinci olarak, **artarak ilerlemeyi sağlayacak kadar esnek olmalıdırlar**. Adaylık perspektifleri olmadığı gözönüne alınırsa bu GODKA ülkeleri için özellikle önemlidir.
 - iii. Bu durumda, niyahi amaçtan sapmayı engellemek için, bir **görüntüleme mekanizmasının oluşturulmasını** öneriyoruz. Bu amaçla, geçtiğimiz G-8 Zirvesinde, her ikisi de görüntüleme mekanizmasının gerçekleştirilmesi için platform olabilecek, *Gelecek Forumu* ve *Demokrasi Destek Diyalogu'nun* kurulmasını memnuniyetle karşılıyoruz.
- b. **Güvenlik Çerçevesi:** Bölgedeki ülkelerin meşru güvenlik ve istikrar endişelenmeleri dikkate alınmalıdır. Bu amaca ulaşmak için 3 teorik opsiyon vardır: ortaklaşa güvenlik, ortaklaşa savunma ve işbirlikçi güvenlik.

Ortaklaşa güvenlik yapı olarak uygun olmadığını kanıtlamıştır. Ortaklaşa savunma kaçınılmaz olarak bölücüdür. **İşbirlikçi güvenliğin bölge için tek hayati opsiyon olduğuna inanıyoruz**. AGİT'e benzer bir ortaklaşa güvenlik mekanizmasının oluşturulması sadece bir güvenlik çerçevesi sağlamayacak aynı zamanda bölge için normatif bir yapı da oluşturacaktır.

1975'teki Helsinki Nihai Senedi'nin ilk sepetindeki 10 Maddenin (10 Emir) kabul edilmesi bile, bölgedeki güvenlik çevresini iyileştirecektir. Fakat, bölgedeki ülkeler AGİT yapılarının bölgeye uzandırılmasına mı ya da her oranda istekli bölgesel ülkeleri kapsayıcı bölgeye özel bir işbirlikçi güvenlik yapısının oluşturulmasına karar vermelidirler.

- c. **NATO'nun Akdeniz Diyalogu ve NATO İstanbul Zirvesinde başlatılacak olan İstanbul İşbirliği Girişimi büyük bir gayretle takip edilmelidir**. NATO'nun başarılı Barış için Ortaklık Programı örneği üzerine inşa edilen bu

iki girişim, katılımcı ülkelere savunma ve güvenlik konusunda farklı pek çok alanda NATO'yla birebir ilişkiler oluşturmada geniş olanaklar sunmaktadır.⁹

Bu programların katılımcı ülkelerdeki modernleşme etkilerine ek olarak, dolaylı olarak saydamlığı artırma ve buna bağlı olarak NATO ülkeleri ve bölgesel partnerleri arasında güvenin inşa edilmesi gibi etkileri de vardır. Buna rağmen, NATO'nun kendi diyalog aktiviteleri diğer demokratikleşme girişimlerinden açıkça ayrı durmalıdır.

⁹ Barış İçin Ortaklık tartışması için: Burak Akçapar, 'Avrupa-Atlantik Bölgesinde İstikrar ve Değişim İçin Bir Aracı Olarak Barış İçin Ortaklığın Etkisi', editör Gustav Schmidt *NATO'nun Tarihi: İlk 50 Yıl*, bölüm 1, Houndmills and New York: Palgrave, 2001.

Türkiye için Öneriler

Bu çalışma, medeniyetler çatışmasının engellenemezliğini yıkan bir şehirde yapılan bir toplantı için yazıldı. İstanbul, uzun süredir modernitenin ikili kategorilerini yenen bir şehir olmuştur. Ne Doğu ne Batı ama ikisidir. Ne Şark ve Garp ama ikisidir. Sadece geleneksel veya modern değil ama ikisidir. Bu şehir, tıpkı ülke gibi, tarih boyunca harmanlanmış farklılıkların dile getirilmesini ve barıştırılmasını temsil eder. Türkiye, yara almış bir ülke olmak yerine, olgusal sınırların ötesinde, her türlü hayal edilmiş bölgesel kategorilerin ilerisine geçen bir ülkedir.

1. Misafirperver bir çevrenin yaratılması için:

- a. Türkiye Filistin sorununun çözümünde kolaylaştırıcı bir rol üstlenmelidir.**

Her iki tarafla olan ilişkilerinden dolayı, Türkiye bu yapıcı rolü oynamak için uygun konumdadır.

- b. Türkiye özellikle yakın çevresindeki diğer sınır ötesi sorunların çözümünde de aktif olmalıdır.**

Türkiye'nin 1998 Adana Anlaşması'ndan beri Suriye'yle olan ileri itici ilişkileri ve İsrail'le özel bağları birincil ve ikincil yoldan diplomasi için fırsatlar sağlamaktadır.

- c. Irak'ın gelişiminde önemli çıkarları olan bir komşu ülke olarak, Türkiye yumuşak gücü kullanmak ve (demokratikleşmeyi desteklemek için modaliteleri ve toprak bazında dokunulmaz bir Irak'ta barışçıl ortak yaşam bulmak amacıyla) demokratik Irak'ı savunan bütün taraflarla diyaloga girmek konusunda çabalarını yoğunlaştırmalıdır.**

Türkiye başarısız bir Irak'ın sonuçlarıyla karşılaşamaz, karşılaşmamalıdır. Bu geçiş sürecinde hem resmi hem sivil Türkiye aktif bir rol oynamalıdır.

- d. Başlangıcından beri Helsinki Sürecininin bir parçası olan Türkiye, bölgede işbirlikçi güvenlik kavramını öncelikle öne çıkarmalı ve bunun oluşturulmasında aktif bir rol oynamalıdır.

Bu, 1950lerdeki kısır Bağdat Pakt'ının bir tekrarı değildir, öyle algılanmamalıdır.

- e. **Türkiye İstanbul Zirvesi'nde yapılan önerilerin hayata geçirilmesini somut olarak desteklemeli ve GODKA'daki bütün istekli ülkelere uzanması için çalışmalıdır.**

Türkiye özellikle *Barış İçin Ortaklık Eğitim Merkezini* ve Akdeniz Diyalogu ve İstanbul İşbirliği Girişimi partnerleri için önerilen *Mükemmeliyet Merkezlerini* sunmalıdır. Diğer yandan, NATO'nun girişimleri prensipte GODKA'daki bütün istekli ve NATO tarafından yürütülecek etkinliklere katılabilecek ülkelere açık olmalıdır.

2. **Demokratikleşmenin Öne Çıkarılması İçin:** Yakın zamanda oluşturulmuş ve bölgedeki demokratikleşme sürecinin meşru olarak gözlemlenebileceği *Demokrasi Destek Diyalogu*'na Türkiye'nin katılımını memnuniyetle karşılıyoruz.

- a. Bu grubun başkanlarından biri olarak, **Türkiye'nin görüntüleme ve çıpalama fikrini öne çıkaracağını umuyoruz.** Türkiye'nin, yakın zamandaki Kopenhag Kriterleri deneyimiyle , bölgede önemli bir rol oynamaya konuşturulduğuna inanıyoruz.

- b. Ayrıca, sivil örgütlerinin ve bürokrasinin demokratikleşme ve modernleşme konusunda deneyimlerini aktarmaları için Türkiye farklı ortamların yaratılmasını kolaylaştırmalıdır.
- c. Bu rolü oynamak için, Türk hükümeti bölgesel demokrasi ağları oluşturmada (çalışan) ülkedeki sivil örgütleri desteklemek için bir **Demokrasi Fon'u** oluşturmalıdır.

Sonuç

Bu konuların pek çoğu gelecek olan NATO Zirvesi'nin gündeminde yer almaktadır. GODKA bölgesinde demokratikleşme konusundaki ortak çalışma transatlantik ortaklığın yenilenmesine büyük olasılıkla katkıda bulunacaktır. Böyle bir sonucu takdir ediyor ve önemine inanıyor olsak da, GODKA bölgesinde değişim için ortak çalışmanın somut sonuçlarını görmek isteriz.

Bu dışsal destek gerekli ve kabul edilebilir olsa da, sonuç olarak bölgesel hükümetler değişimin başında gitmeli ve uluslararası toplum tarafından desteklenen ilerlemenin bölgesel sahiplenilmesi konusunda cesaretlendirilmelidir.

Yazarlar Hakkında

Dr. Burak Akçapar Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı Politika Planlama Genel Direktörlüğü Stratejik Planlama Bölümü başkanındır. Daha önce Almanya, Katar ve NATO’da hizmet vermiştir. Dr. Akçapar Harvarh Üniversitesi Karadeniz Güvenlik Programı mezunu ve NATO Genel Sekreteri Mükemmellik Ödülü sahibidir. Bu çalışma kendisinin kişisel katkısıdır.

Doç. Dr. Mensur Akgün şu anda Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı Dış Politika Programı Direktörüdür. Marmara Üniversitesi’nde farklı öğretim görevleri üstlenmiştir ve şu anda Kültür Üniversitesi’nde öğretim görevlisidir. Çoğunlukla Türk Dış Politikası’na ilişkin eserler vermiştir. Düzenli olarak Türk günlük gazetesi *Referans’a* katkıda bulunmaktadır.

Doç. Dr. Meliha Benli Altunışık Ankara’da Orta Doğu Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde öğretim görevlisidir. 1988-89 yıllarında Fulbright burslusunu olarak Harvard Üniversitesi’nde ve Haziran 2004’e kadar Washington D.C.’de daimi akademisyen olarak Orta Doğu Enstitüsü’nde bulunmuştur. Orta Doğu politikaları, Hazar Petrolü ve Türkiye’nin Orta Doğu’yla ilişkileriyle ilgili pek çok makale ve kitabın yazarıdır.

Doç. Dr. Ayşe Kadioğlu Sabancı Üniversitesi’nde öğretim görevlisidir. Aynı zamanda günlük gazete *Radikal’e* düzenli olarak katkıda bulunmaktadır. Boston Üniversitesi’nde (1986-1988), Tufts Üniversitesi’nde (1988-1989) ve Bilkent Üniversitesi’nde (1990-1997) farklı öğretim görevleri almıştır. Stanford Üniversitesi Avrupa Çalışmaları Merkezi’nde ziyaretçi akademisyen olarak bulunmuştur. Siyasal ideolojiler, milliyetçilik, uluslararası iş göçü, kadınlar ve İslam ve vatandaşlık üzerine pek çok makale ve kitap yayınlamıştır.